

ЛЕОНІД ЗАШКІЛЬНЯК ТА ЙОГО ІСТОРІЯ

Начерки до ювілейного портрету

Будинок № 22 височить у глибині вулиці Зеленої. Це п'ятиповерхова, датована 1913 роком струнка споруда з годинником під конічною апсидою, бічним балконом угорі, колонами при вході та збереженим на фасаді написом (по-польськи), що це «заклад науковий Софії Стшалковської», точніше — приватна гімназія. А від 1939 року — середня (зараз загальноосвітня) школа № 6. У цій престижній школі, разом з українцями, росіянами, євреями, і навчався Леонід Опанасович Зашкільняк. Сорок три роки промайнуло, як йому вручили атестат зрілості. Готувався стати фізиком, бо в час торжества науково-технічного прогресу, ЕОМ (електронно-обчислювальних машин), перших космічних польотів та інших див науки стати фізиком було модно — і не тільки фізиком, а взагалі «технарем». Занепокоєний Максим Рильський, поет й академік, переконував, що бути «додатком до мотора» для людини все ж таки замало. І картав апологетів НТР:

Як же так убого ви живете,
Чом так занепали ви, скажіть,
Що в часи космічної ракети
Солов'я не в силі зрозуміть.

І сімнадцятирічний Леонід погодився стояти ближче до лірики (тоді побутувала багатозначна антиномія («фізики і лірики»): зрозуміти якщо не солов'я, то історію. Тобто вступати на історичний факультет. Так порадили батьки: Опанас Степанович Зашкільняк, професор, зав. кафедри історії КПРС у Львівському університеті ім. Івана Франка, уродженець Східного Поділля (з Вінниччини), і мати, Марія Марківна, теж викладач (у різних вузах Львова), хімік за освітою, жінка розважлива, бо ж походила з селянської родини на території сучасної Одещини. Опанас Степанович і Марія Марківна виходили з того, що історичний факультет не менш престижний, як фізичний, оскільки готував партійно-ідеологічні кадри, і після його закінчення легко було знайти працю не лише в школі, а й у партійних, радянських чи інших — спеціальних — органах.

Навчання на факультеті для Леоніда виявилось нескладним. Він уже мав добру гуманітарну підготовку, вдома — чималу підсобну бібліотеку, а при потребі — й мудру консультацію батьків. Тим-то перші два роки студентства — це своєрідна ейфорія: нові знайомства, зустрічі, поїздки в Карпати з наплечниками й наметами. Відтоді гори для Леоніда Опанасовича стали невід'ємною часткою життя, і якщо бодай раз у році він не побуває в Карпатах, то почуває себе погано. З одного боку, Карпати — це пізнання минувшини та етнографії, а з другого — захоплення природним розмаїттям, насолода від чистого, ароматного повітря... А ще в ті незабутні роки полонили спорт і музика...

* * *

Чорна гладінь піаніно. Пальці граційно танцюють на білих клавішах... Звучать «Пори року» Чайковського... Вдячні оплески. Леонід Опанасович був вдячний батькам, які мало не силоміць в юному віці відправляли його до музичної школи при Будинку вчених — і ось він може проявити себе в цій витончено-духовній царині мистецтва. І виконувати не лише твори класиків (у тому числі улюбленого Шуберта), а й популярні джазові мелодії, переважно закордонні. Разом з тим укладати композиції і з українського мелосу...

Коли на факультеті довідались про його музикування, то однокурсник Володимир Михайлов запропонував створити джазовий колектив. До них долучилися вихованець консерваторії Роман Хабаль і студент поліграфічного інституту (прізвище не запам'яталося). Михайлов грав на ударних інструментах, Хабаль — на саксофоні, поліграфіст — на контрабасі, а Леонід — на піаніно, акордеоні, а при потребі — й на контрабасі. Виступали завжди успішно на концертах факультету, різних вечірках, у поліграфічному інституті, де їх вітав сам ректор Шпиця. Захоплювали насамперед дівчат.

Але ту, єдину, — Іванну (Галю) Кисіль, — свою майбутню дружину, Леонід зачарував не музикою, а спортом. Уже на першому курсі Леонід записався до секції легкої атлетики, до якої входили «люди з конкретними життєвими планами», переважно математики, фізики, географи... Майже щодня, в будь-яку погоду, вони збиралися на стадіоні, а влітку відпочивали і водночас тренувалися в університетському спортивному таборі «Карпати», що біля Мукачєвого. Атмосфера в секції була дружньою, можна сказати — родинною. А створили її чуйні тренери Іван Попеску, рекордсменка світу з бігу на вісімсот метрів Любов Январьова, Ігор Лісовий та інші викладачі кафедри фізкультури. Леонід визначився передусім як бігун на 200 і 400 метрів. На першості вузів виступав за рідний вуз на кілометрових кросах, брав участь в естафетах, а закінчив як стрибун, встановивши у потрібному стрибку рекорд університету — 14 метрів 52 сантиметри: дотепер ніхто не перевищив його.

Там, у секції, Леонід і познайомився з третьокурсницею механіко-математичного факультету (найважчому для студентів) Іванною (Галею) Кисіль — білявою, рухливою дівчиною, яка також бігала. А в лютому 1971 року стала його дружиною. У грудні цього ж року — Леонід у ту пору вже був аспірантом — народилася Оксана, а через тринадцять літ (1984), в серпні, — Андрій. Перед тим Галина Зашкільняк працювала в Інституті прикладних проблем механіки і математики, де й захистила кандидатську дисертацію з механіки (1981).

Легка атлетика призвела не тільки до щасливого пізнання дружини. Спорт, як зазначає сам Леонід Опанасович, привчив до організації часу, додання лінощів (а вони супроводжують кожну людину), уміння переборювати самого себе через «не можу». Принагідно варто відзначити, що професор Зашкільняк дотепер зберіг спортивну поставу, легкість у ході,

вроджену інтелігентність. Окрім того, спортивні заняття — вочевидь, це й спадкова риса! — виробили принцип, який став домінуючою рисою характеру: є завдання — доконче треба його виконати, а значить досягти поставленої мети. Наразі такою метою після закінчення університету була кандидатська дисертація.

* * *

Спадкоємність. Батько Леоніда Опанасовича належав до партійно-радянської еліти. Тому й сина бачив продовжувачем справи в історико-партійній науці. Але, зізнається Леонід Опанасович, його серце до неї не лежало. А тому він обрав гурток кафедри історії південних і західних слов'ян, де, як видавалося, займалися «справжньою наукою». Відтак на пропозицію декана Петра Петровича Челака вступив на цій кафедрі до аспірантури, а в травні 1975 року захистив дисертацію. А проте суто партійно-казенної роботи уникнути не вдалося. Як молодого і сумлінного доцента, його щораз навантажували профспілковими та партійними дорученнями, а 1984 року довірили займатися питаннями ідеології в партійному комітеті університету — і на цій невдячній ділянці, за сумісництвом працюючи на кафедрі, він пробув п'ять літ (до 1988 р.).

У суспільно-політичному житті СРСР ця «п'ятирічка» була переломною. 1985 року Горбачов проголосив перебудову, весною наступного року вибухнув зловісний Чорнобильський реактор, у ЗМІ дедалі більше почало появлятися публікацій, які розвінчували антидемократичний комуністичний режим та неефективні способи господарювання. Зашкільняка це вражало — і обнадіювало. Йому як людині соціал-демократичних поглядів (він і зараз не приховує їх) здавалося, що тоталітаризм можна реформувати — і це приведе до демократизації та справжньої федералізації Радянського Союзу. Однак це була фікція. «Ідеалістичні уявлення про можливість співжиття спільнот з різними ментальними рисами і ціннісними орієнтаціями залишаються тільки в романтичній літературі. А реальне життя сповнене людським прагматизмом, егоїзмом і пристосуванням до зовнішніх умов. На жаль, — наголошує Леонід Опанасович, — це все краще усвідомлюєш сьогодні, коли і досвід інший, і багаж інтелектуальний ширший». Отож у вересні 1988 року він повернувся до наукових пошукувань — вступив до докторантури, бо саме як учений-історик він міг в усій повноті виявити своє світоглядно-дослідницьке «я».

* * *

Історична наука. В Україні вона як ніде була регламентована; будь-які відхилення від ідеологічно-комуністичного канону суворо каралися. Справжню українську історію препарували і подавали так, як це було вигідно «старшому братові» чи іншим шовіністичним сусідам. Знавець цієї проблеми Ярослав Дашкевич написав розлогу розвідку «Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів» (див.: Український історик. — 1996. — Ч. 1–4 (128–131). — С. 88–141). Ця боротьба велася головно на історичному факультеті ЛДУ проти таких видатних учнів Михайла Грушевського, як Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба,

Омелян Терлецький, а принагідно й проти відомих літературознавців Михайла Возняка та Михайла Рудницького. Чорна тінь цієї боротьби падала й на інших українців-патріотів, і очолював цю антиукраїнську групу четвертий радянський ректор університету (1944–1948), потім декан факультету і зав. кафедри історії нового та новітнього часу Іван Белякевич. Апогеєм цього «антиісторичного» розгулу були 1946–1949 роки. Себто час, коли Леонід Зашкільняк народився (1949).

І так склалося, що якраз цей, вже підтоптаний, сімдесятирічний Белякевич став для молодого Зашкільняка науковим керівником його кандидатської дисертації. Але не зразу. Спершу «за моїм наполяганням», як підкреслює Леонід Опанасович, керівником його дисертації призначили доцента Володимира Бориса, що був знаний як дослідник польського визвольного руху XIX століття. Під керівництвом Володимира Олександровича Зашкільняк написав дипломну роботу «Йоахим Лелевель під час Польського повстання 1830–1831 рр.» — і захистив на «відмінно». Опісля з головою поринув у запропоновану тему кандидатської — «Селянське питання в Галицькому крайовому сеймі в другій половині XIX ст.», як через три місяці вчена рада тему — і керівника (на Белякевича) — змінила, «мотивуючи це потребою готувати спеціалістів із соціалістичного періоду, а не з капіталізму».

У травні 1975 року Леонід Опанасович зразково захистив кандидатську дисертацію «Боротьба Польської робітничої партії проти реакції за встановлення і зміцнення народно-демократичного ладу в Польщі (1944–1948 рр.)» — і з того часу постійно працював на кафедрі історії південних і західних слов'ян, яку 1992 року перейменували на кафедру слов'янських країн.

* * *

Польська проблематика. Вона зацікавила ще в студентські роки. І цьому сприяли контакти з російськими славістами, зокрема з Владіміром Дьяковим. Предмет його дослідження в радянську добу — формування марксистської історіографії в країнах Центральної і Південно-Східної Європи. Зашкільнякові ця проблематика імпонувала. Особливо він відчув потяг до теоретико-історичних студій, коли познайомився з працями звісного у світі польського методолога Єжи Топольського, а відтак його учнів, які розробляли нетрадиційну для марксизму-ленінізму тематику історичної епістемології.

Так у науковій діяльності Леоніда Опанасовича постали два дослідницькі «фронти»: перший — вивчення так званих народно-демократичних революцій в країнах соцтабору, і відповідно зв'язки з російськими фахівцями А. Носковою, Г. Мурашко, А. Недорезовим; другий «фронт» — збирання матеріалів з польської марксистської історіографії. У зв'язку з цим запам'яталося чотиримісячне стажування в Московському університеті, праця в архівах Москви, співробітництво з науковцями кафедри історії південних і західних слов'ян МДУ В. Карасьовим, Г. Матвеевим, Х. Хайретдіновим (нині, на жаль, покійним), М. Дмитрієвим, Зоєю Не-

нашевою...«Мені, — згадує Леонід Опанасович, — випала честь поряд із знаними тодішніми російськими істориками брати участь у підготовці університетського підручника «Історіографія південних і західних слов'ян», який був удостоєний Державної премії СРСР (1987 р.).

Не менш важливі зустрічі та щира приязнь з істориками польськими. Тим більше, що вони, як наголошує Зашкільняк, «дивилися на світ і його прояви дещо з інших позицій, ніж я, вихований в ортодоксальному радянському дусі». Серед таких істориків — професори Люблінського університету ім. Марі Склодовської-Кюрі Ришард Щигель, Генрик Гмітерек, Вітольд Клачевський, які часто приїжджали до Львова в рамках міжнародного спіробітництва. В інших польських університетах теж є друзі: професори Фелікс Кірик, Єжи Матерніцький, Ришард Шафлік (уже покійний), Ян Поморський...Ці вчені давали чимало інтелектуально-моральної поживи для роздумів над докторатом.

«Осмислюючи нову інформацію і знайомлячись з новою літературою, в тому числі західних авторів, — зазначає Леонід Опанасович, — довелося переглянути й вихідні позиції своєї дисертації, хоча й не змінювати її спрямування — «польська історична наука після другої світової війни». Відомий і опрацьований мною документальний матеріал свідчив про цікаві процеси, котрі супроводжували польську історіографію в період формування комуністичного режиму і, що найважливіше, завдяки потужним традиціям та високому інтелектуальному потенціалу польські історики порівняно швидко змогли подолати догматичний марксизм і вже на початку 1960-х років вийти на нові обрії історіописання, незважаючи на спротив влади і цензуру».

Про небуденні історіографічні процеси говорили нові документи, що їх відкривали в польських архівах і які Зашкільнякові пощастило опрацювати, коли перебував у Польщі на різні стипендії. Ці документи й стали основою докторської дисертації, яку Леонід Опанасович захистив в Інституті історії України НАН України в травні 1993 року. Його науковим консультантом був колишній радник посольства СРСР у ПНР, а в 1981–1990 роках ректор Львівського університету Володимир Петрович Чугайов.

* * *

Інтерес до Польщі — це лишень фрагмент наукових зацікавлень Леоніда Зашкільняка, проте фрагмент вельми суттєвий. Як і його «Історія Польщі: від давніх часів до наших днів» (2002), написана у співавторстві з професором Миколою Григоровичем Крикуном. Як і особна монографія «Формирование и развитие исторической науки в Польше» (1986) та «Польська історіографія після Другої світової війни: проблеми національної історії (40-60-ті роки)» (1992). Власне, ця остання праця і є друкованою частинкою докторату (на жаль повний варіант дисертації так і не був опублікований — були не ті часи, треба було виживати, а потім з'явилися інші роботи).

А проте дослідницькі зацікавлення Леоніда Опанасовича сягають далеко за межі Польщі. Про це свідчать уже самі назви праць, які вийшли за його редакцією. Це посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів «Історія Центрально-Східної Європи» (2000); колективна монографія «Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми» (2004), а також власний посібник для студентів «Сучасна світова історіографія» (2007).

Крім окремих історіографічних видань, Зашкільнякові вдалося організувати і провести міжнародну конференцію «Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості українського і польського народів» (1995), відкрити в університеті «Центр історичної полоністики», з допомогою Міжнародного фонду «Відродження», започаткувати «Мегапроект» з метою осучаснення українських соціогуманітарних наук, у тому числі й історичної (на жаль, через недофінансування проект довелося закрити), брати участь, а від 2005 року провадити традиційні міжнародні семінари «Україна — Польща: важкі питання», 2001 року розпочати з польськими істориками новий спільний проект «Багатокультурне історичне середовище Львова XIX і XX ст. (Зашкільняк — координатор проекту з української сторони). Результат проекту — п'ять томів однойменних студій. Шостий том завершує «Золота книга львівської історіографії XIX і XX ст.» (2002-2007). 2007 року розпочато черговий проект «Історія — ментальність — ідентичність. Роль історії та істориків у формуванні національної свідомості українців і поляків у XIX–XX ст.»

Осмилюючи питання світової та української історіографії, Зашкільняк водночас розв'язує методологічні проблеми історичної науки. Як наслідок, маємо дві його книги: «Вступ до методології історії» (1996) та «Методологія історії від давнини до сучасності» (1999), які вже стали раритетними. Раритетним став і «Щоденник» Грушевського за 1888–1894 роки, що його підготував до видання (1997), написав передне слово, коментарі і післямову Леонід Зашкільняк. Він же присвятив видатному історикові, передусім його методологічним засадам, декілька статей. Тобто мимоволі став «грушевськознавцем» — і якби жив Белякевич (пом. 1986 р.), то, напевно, назвав би свого колишнього дисертанта-кандидата «українським буржуазним націоналістом».

* * *

Проте не всі викладачі історичного факультету були такими знавісними погромниками Грушевського та його львівської школи (а в підтексті — українства), як Белякевич. Чи його поплічник Василь Осечинський, чорні діяння якого описує Ярослав Дашкевич. У період навчання Зашкільняка, як стверджує він сам, лекції відрізнялися хіба що тою чи іншою часткою ерудиції, котра була присутня в кращих. Цими кращими були — принаймні такі критерії витримували — професори Іван Вейцківський, Ярослав Кісь, Ігор Свешников, Василь Інкін, доценти Іван Товстуха, Тетяна Сатановська, Зоя Калініна... «Пригадую, що одного разу

на лекціях з історії СРСР професор Олександр Карпенко озвучив факти про сталінські репресії і голод в Україні 1932-1933 рр. Це стало причиною його прискороеного усунення з роботи в університеті».

Кафедра історії південних і західних слов'ян, за словами Леоніда Опанасовича, на той час була представлена солідно. Тут працював професор Дмитро Похилевич, знаний дослідник Речіпосполитої і надзвичайно порядна та інтелігентна людина; його лекції відзначалися науковою логікою і були позбавлені ідеологічного нашарування, характерного для більшості інших предметів, які читали студентам. Добрим знавцем свого предмету — історії Болгарії — був професор Олександр Бейліс. Невдовзі колектив поповнив Володимир Чорній, теж відомий болгарист і славіст, перед тим — ректор Дрогобицького педагогічного інституту ім. Івана Франка, а в часі праці Зашкільняка над дисертацією — декан історичного факультету. Шляхетною, вирозумілою людиною був Володимир Борис. «Ще одним викладачем, з яким доля звела мене на кафедрі і який вчинив великий вплив на моє становлення, — наголошує Леонід Опанасович, — був тоді молодий доцент, а нині поважний і шановний професор Микола Крикун».

На цій кафедрі (якщо врахувати й аспірантуру) Зашкільняк пропрацював 36 літ. Віхи його науково-адміністративного сходження: асистент, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри. А з вересня 2007 року — заступник директора з наукової роботи Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України. На цю посаду Леоніда Опанасовича запросив директор Інституту академік НАНУ Ярослав Ісаєвич в надії використати його досвід в організації та виконанні спільних колективних тем, а також знання і міжнародні зв'язки. Адже, як ми бачили, Леонід Опанасович здобув авторитет серед російських, а ще більше — польських науковців; він, зокрема, почесний професор Жешувського університету ім. королеви Ядвіги та кавалер двох польських нагород, викладач у Педагогічній академії в Седльцах (Польща) і міжнародних наукових школах. Про міжнародний авторитет ученого говорять і його наукові праці — а їх більш як 250 (у тому числі 6 індивідуальних та понад 10 колективних монографій, посібники, документальні видання, статті й рецензії), — видані як в Україні, так і в Польщі, Росії, Німеччині та інших країнах.

* * *

Часто буваючи за кордоном й аналізуючи сучасний стан освіти й науки в Україні, Леонід Зашкільняк вважає, що в цій царині і досі не визначені теоретико-пізнавальні орієнтири. «У результаті виникло як би дві позірні суперечливі тенденції: з одного боку, прагнення звести всю гуманістику до національного, а з другого — спроби знайти опертя в новіших інтелектуальних течіях постмодерного кшталту. Обидві ці тенденції залишаються відірваними донині, і можна тільки сподіватися, що їх вдасться колись поєднати — надто сильними є стереотипи минулого у масовій свідомості чи то прорадянського плану, чи то проукраїнського характеру».

У такій атмосфері, уточнює Зашкільняк, «для мене видавалося більш адекватним поєднання національних проблем із досвідом інших народів й здобутками західної науки в їх розумінні».

Теоретико-практичні погляди Леоніда Опанасовича для інших українських істориків деколи надто широкі або й віддалені від їхніх поглядів, що викликає в них спротив та нерозуміння. Вони хочуть бачити свого колегу з Інституту українознавства більш україноцентричним і патріотично заангажованим. Тим часом — навіть якщо підходити зовнішньо — перелік науково-педагогічних заслуг Леоніда Опанасовича вельми поважний і в аспекті внутрішньо-українському. Учений продовжує викладати навчальні курси у рідному університеті ім. Івана Франка, в Українському католицькому університеті (м. Львів) та в Національному університеті «Острозька академія». А ще він член двох спеціалізованих рад із захисту дисертацій, член редколегій численних періодичних видань, заступник голови Національного комітету істориків України, дійсний член Українського історичного товариства (голова його Львівського осередку), член Міжнародної асоціації гуманітаріїв та експерт Американської ради наукових товариств.

Список довгий та промовистий; до того ж праця в архівах і бібліотеках, а вечорами — за комп'ютером. І нові поїздки — близькі та далекі... Коли ж буває в Києві, то не забуває принести квіти на могилу своєї старшої сестри Людмили Лаврух, здібного мікробіолога, матері двох дітей, яка померла на руках Леоніда Опанасовича, коли мала всього сорок три роки. 1999 року пішов з життя батько — Опанас Степанович; упокоїлась і мати — Марія Марківна. Розрадою є онук Юрій та племінники. Втішають наукові здобутки вихованців, вісім з яких захистили під його керівництвом кандидатські дисертації, інші — пишуть.

Коротше кажучи, свій ювілей вчений зустрічає і в смутку за дорогими людьми, і в розповні сил та задумів. Календарно 60 літ — се поважно. Але з наукової точки зору — це інтелектуально-духовний розквіт, подальша самореалізація. І, як завжди, на високому якісному (й кількісному) рівні. Бо Коли гориш в розповні сил

І зриш: довкола друзі й рідні, —
Тоді світ сповнений краси,
Думки — ясні, діяння — плідні.
Тоді досяжна висота
В шуканнях, помислах, любові.
Бо суть — не плинучі літа,
А те, що зацвіте у слові.